

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andrej Hrbljan

Kolektivni spomin

Diplomsko delo

Ljubljana, 2019

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andrej Hrbljan

Mentor:izr. prof. dr. Andrej Lukšič

Kolektivni spomin

Diplomsko delo

Ljubljana, 2019

Kolektivni spomin

Kolektivni spomin je pojem, s katerim se kot posamezniki ali kot družba srečujemo na vsakem koraku v življenju, čeprav se tega niti ne zavedamo. Gre za koncepte kolektivno naučenih oziroma priučenih stvari, ki so relativno hitro spremenljive in v očeh različnih posameznikov zavzemajo različne zorne kote. Kolektivni spomin je inherentno povezan z individualnim spominom posameznika. Te dve vrsti spomina se med seboj stalno prepletata in neposredno vplivata en na drugega. Kolektivni spomin ne more obstajati brez individualnega spomina in obratno. Na formiranje individualnega spomina vpliva več dejavnikov, kot so čas, prostor, zgodovinski trenutek itd. Obstajajo pa tudi razlike pri spominu odraslega in spominu otroka oziroma otroškem spominu. Posameznik svoj spomin vedno doživlja na podlagi skupine, v kateri se tisti trenutek giblje, kajti skupina je tista, ki posameznika »nauči«, kako se mora stvari spominjati. Posameznik pa se v te skupine uvršča na podlagi identitete. Zaradi tega se lahko različne skupine istih dogodkov spominjajo različno. Kolektivni spomin vpliva na formacijo večjih skupin in tvorb, kot je narod, ki kolektivno prevzame določene značilnosti in navade ter na tem utemeljuje sebe kot entiteto. Na podlagi kolektivnega spomina posameznik in skupina interpretirata svojo preteklost, prav tako pa se prejema tudi odločitve za prihodnost. V drugem delu diplomske naloge se analiza usmerja v refleksijo teorije na primer alžirske državljanske vojne in na posledice, ki jih je le-ta pustila.

Ključne besede: kolektivni spomin, individualni spomin, skupine, Maurice Halbwachs.

Collective memory

Collective memory is a term which individuals and society encounter all the time in everyday life, even if we are not aware. We are talking about collectively learned and accustomed things, which are changed relatively fast and in perspectives of different individuals take different point of view. Collective memory is inherent with collective memory of individual. This two types of memory constantly intertwine with each other. Collective memory can not exist without individual memory and vice versa. In process of creating of individual memory, there are many factors, such as time, space, historical moment etc. There are also differences between adult memory and childhood memory. Individual always experience his memory based on group in which he operates, because that group »teach« individual how to reminisce things in correct way. Individual place himself in groups based on identities. Because of this, different groups can have different collective memory for the same events. Collective memory affect in formation of larger groups, such as nation. Nation collectively take certain characteristics and traditions and based on these, establish itself as entity. Based on collective memory, individuals and groups define its past and also make decisions for the future. In second part of this work, analysis reflects theory on case of Algerian civil war and on consequences of this civil war.

Key words: collective memory, individual memory, groups, Maurice Halbwachs.

Kazalo

1	Uvod	4
1.1	Metodološki okvir, raziskovalna vprašanja, teza, zgradba, cilji	5
2	Konstruiranje spomina	7
2.1	Nevrološki spomin	7
2.2	Kaj je kolektivno in kaj individualno	8
2.3	Konstruiranje spomina skozi teoretski okvir Mauricea Halbwachsa	9
2.4	Spomini iz otroštva	11
2.5	Spomini odraslega	12
2.6	Zgodovinski spomin	14
3	Kolektivni spomin v času in prostoru	18
3.1	Kolektivni spomin in čas	18
3.2	Kolektivni spomin in prostor	19
4	Kolektivni in individualni spomin na primeru knjige <i>V suženjstvo zakleti (Upor prekletih)</i> avtorja Franza Fanona	23
4.1	V suženjstvo zakleti (Upor prekletih)	23
4.2	Navezava na kolektivni spomin	25
5	Sklep	27
6	Viri	30

1 Uvod

V svoji diplomski nalogi se bom ukvarjal s širšim pojmom kolektivnega spomina. Kolektivnega spomina se bom lotil na več načinov, iz večih različnih zornih kotov, skozi katere bom predstavil več različnih konceptov znotraj pojma kolektivni spomin. Sistematično bom analiziral vse te pojme, ki so potrebni za razumevanje in jih interpretiral na več načinov, obenem pa teoretične zadeve impliciral na dotične družbene pojave, s katerimi se srečujemo.

V prvem delu se bom ukvarjal s konceptom kolektivnega spomina. Kot temelj bo služila knjiga *Kolektivni spomin* avtorja Maurica Halbwachsa. Tu bom razdelal temeljne nastavke kolektivnega spomina. Reflektiral bom, kje vse se kolektivni spomin kaže v družbi in kaj ga reproducira, da se na različnih mestih pojavlja še naprej, v kakšnih oblikah in zakaj. Kot osrednja teoretska enota oziroma literatura za razumevanje delovanja, produciranja, reproduciranja in sploh koncipiranja pojma kolektivni spomin in vsega ostalega, kar spada v to kategorijo, bo ponovno delo *Kolektivni spomin* avtorja Maurica Halbwachsa. Če na tem mestu na kratko povzamem rdečo nit knjige; Halbwachs govori o tem, kako deluje kolektivni spomin v družbi in kako deluje individualno.

Kot oporo oziroma za praktični del analize bom uporabil knjigo *V suženjstvo zakleti* avtorja Frantza Fanona. V tem delu se bom kolektivnega spomina lotil z vidika kolonializma in kolonialnih odnosov, kot je to videl Fanon na primeru alžirske državljanske vojne.

Najprej bom predstavil koncept spomina, kot ga razume nevrološka znanost, še prej pa spomin opredelil skozi prizmo otroškega spomina in spomina odraslega. Tudi ta dva spomina sta pogojena s skupinsko pripadnostjo, kar bom v nadaljevanju argumentiral in analiziral. Vsak spomin namreč nastaja na podlagi skupine, ki mu daje vrednost, konotacijo in skrbi, da ta spomin ostane živ. Če razpade skupina, razpade tudi spomin s to skupino, kajti ni več posameznikov, ki bi ga ohranjali pri življenju.

Analiziral bom zgodovinski spomin, opredelil, kaj to je in nadaljeval z refleksijo, kaj ta spomin pomeni za narod. V tem delu diplomskega dela bom situacijo na kratko reflektiral tudi na primeru slovenskega naroda in razpravljal o tem, kako narod dojema sebe in zakaj je temu tako.

V nadaljevanju bom analiziral še kolektivni spomin skozi prizmo prostora in časa, kot to razume Halbwachs, spregovoril o tem, kakšni komponenti ti dve dimenziji predstavljata v

konstrukciji spominov in kakšno družbeno vlogo imata. Vsak spomin je namreč vezan tudi na čas in prostor, v katerem se zgodi.

Diplomska naloga kot taka je relevantna z vidika razumevanja delovanja posameznika in družbe. S kolektivnim spominom oziroma kolektivnim in individualnim spominjanjem se vsak posameznik srečuje na praktično vsakem koraku v življenju in svoje odločitve oblikuje na podlagi nekih kolektivno sprejetih vzorcev, a se te odločitve dogajajo oziroma sprejemajo nezavedno, torej na podlagi nekih že vnaprej določenih principov. Vloga spomina, torej nekega določenega zavedanja in spominjanja o toku dogodkov ali stvarih, pa predstavlja oporo posamezniku, da se zna ravnati in delovati v družbi. Brez spomina bi posameznik na dogodke v družbi in okoli sebe reagiral tako, kot da jih doživlja prvič (Šešok, 2006). Halbwachs (2001, str. 75) pravi: "Spomin je v zelo veliki meri rekonstrukcija preteklosti s pomočjo podatkov, sposojenih iz sedanjosti, to pa so poleg tega pripravile druge rekonstrukcije, narejene v prejšnjih dobach, iz njih pa je podoba preteklosti izšla že precej predrugačena." Halbwachs (2001) v svojem delu opisuje in argumentira, zakaj kolektivni spomin ni nekaj, kar bi bilo vezano na polje individualnega, ampak je pogoj le-tega družba, družbeni vplivi oziroma socialne skupine, v katerih se posameznik giblje.

1.1 Metodološki okvir, raziskovalna vprašanja, teza, zgradba, cilji

Diplomsko delo je v grobem sestavljeno iz dveh delov. V prvem delu bom teoretiziral o konceptu kolektivnega spomina in o ostalih pojmovnih enotah, ki spadajo v to kategorijo oziroma sestavljajo celoten koncept kolektivnega spomina. V drugem delu pa se bom usmeril na bolj konkretne primere, torej bom prej napisano apliciral na dva družbena pojma, prvi bo koncept nacije, drugi pa primer alžirske vojne, kot jo je videl Frantz Fanon.

Diplomske naloge in koncepta, s katerim bom operiral skozi celotno diplomsko delo, se bom lotil analitično. Za svoj metodološki okvir bom uporabil analizo primarnih virov in z deskriptivno metodo osvetlil različne pojme znotraj koncepta kolektivnega spomina. Analiza bo obsegala domačo in tujo literaturo, znanstvene monografije, izvirne znanstvene članke, različne študijske učbenike in znanstvene eseje. Prej naštetá literatura bo zajemala znanstvena področja politologije, antropologije, psihologije, sociologije, filozofije in zgodovine. Za pojasnjevanje bom uporabil metodo deskriptivne interpretacije.

Pri samem branju ustrezne literature bom po Adlerjevi teoriji (1972), uporabil predvsem dva načina branja literature, analitično in sintopično (branje). Pri analitičnem gre za branje in

razumevanje literature na način, kot ga predstavijo avtorji. Z analitičnim branjem sem si skozi branje različnih avtorjev in teorij ustvaril širšo oziroma široko sliko celotnega koncepta kolektivnega spomina. S takšnim načinom branja sem dobil predstavo o tem, kaj želijo različni avtorji skozi svoje teorije predstaviti. S sintopičnim načinom pa sem želel primerjati različne teorije znotraj koncepta kolektivnega spomina. Ker gre za večje število različnih avtorjev, sem želel izpostaviti vsebinsko relevantne dele teorij. Gre za lastno percepcijo teorij in njihovo interpretacijo skozi razumevanje avtorja te diplomske naloge.

Cilj diplomske naloge je predstaviti koncept kolektivnega spomina, torej kaj kolektivni spomin je, kako se reproducira, kako nastane, kakšna je njegova vloga v posameznikovem življenju in delovanju družbe. Obenem želim v diplomskem delu pokazati določene razlike v konceptu znotraj pojma kolektivnega spomina. Obenem želim pojasniti, zakaj je kolektivni spomin pomemben v razumevanju družbe in družbenega vedenja.

Raziskovalno vprašanje 1: Kaj je kolektivni spomin?

Raziskovalno vprašanje 2: Kakšni so koncepti znotraj pojma kolektivni spomin?

Teza: Kolektivni spomin je inherentno povezan z individualnim spominom posameznika.

Na podlagi raziskovalnih vprašanj bom gradil svoje raziskovanje tekom celotne diplomske naloge, na koncu pa bom celotno diplomsko nalogo reflektiral skozi dano hipotezo in jo analiziral, torej potrdil ali ovrgel.

Strukturno se diplomsko delo začne z uvodom, v katerem bom opredelil raziskovalni vprašanji in hipotezo, metodologijo pri raziskovanju in strukturo diplomskega dela. V nadaljevanju bom v drugem delu razdelal pojme, ki so vezani na spomin. V tretjem delu se bom osredotočil na zgodovinski spomin in koncepte, s katerimi je zgodovinski spomin koherenten. Nato bom uporabljene pojme navezal na primer alžirske državljanske vojne. Na koncu bom naredil smiseln zaključek in analizo celotne diplomske naloge ter refleksijo raziskovalnih vprašanj in hipoteze.

Diplomsko delo prepleta več različnih družboslovnih in naravoslovnih znanstvenih disciplin, psihologije, sociologije, politologije, zgodovine itd.

2 Konstruiranje spomina

2.1 Nevrološki spomin

Ko govorimo o spominu kot osnovnem pojmu, ki ga praktično vsak posameznik uporablja in se pojavlja v vsakdanjem diskurzu, je treba najprej razumeti, o čem sploh govorimo. Gre za to, da spomin razumemo kot nevrološki pojem. Kot pravi Šešokova (2006, str. 101): "Spomin je sposobnost shranjevanja in ohranjanja informacije ter jih v prihodnosti obnoviti, ko jih bomo potrebovali."

Po Šešokovi (2006, str. 102) najpogosteje citirana definicija spomina pravi:

Vrste spomina se ločijo tudi glede na njihovo trajanje: senzorni spomin traja nekaj delcev sekunde, kratkoročni spomin je zelo kratkega časovnega obsega, kot tudi majhne zmogljivosti, medtem ko naj bi bil dolgoročni spomin neomejenih zmogljivosti in neomejenega trajanja. Sistemi se ločijo še po tem, na kakšen način informacije izginjajo iz njih. Informacije iz senzornega spomina hitro razpadejo, v kratkoročnem spominu jih zamenjajo nove informacije, iz dolgoročnega spomina pa lahko potencialno izginejo zaradi interference, prepletanja starih in novih informacij.

Kot nadaljuje Šešokova, se spomin v najbolj grobem razdeli na kratkotrajni in dolgotrajni spomin, ki se med seboj razlikujeta glede na procesne in strukturne značilnosti. Sem zraven spada še senzorni spomin, ki pa zaradi svoje kratkoročnosti oziroma hitrega pozabljanja ali »razpada« informacij ne spada v pravo kategorijo spomina, ampak opravlja funkcijo zbiranja in hitrega procesiranja informacij iz okolja, ki pa nato prek senzornega spomina potujejo naprej v spominski sistem. Nadalje te informacije nadaljujejo svojo pot v kratkoročni spomin (če jih senzorni spomin prepozna kot relevantne, v nasprotnem primeru razpadejo).

V kratkoročnem spominu se hranijo informacije, ki jih posameznik potrebuje v tistem trenutku oziroma v nekem kratkotrajnem sosledju dogodkov. Ker je obstoj kratkotrajnega spomina vezan na čas opravljanja neke določene naloge ali opravila, se je iz kratkotrajnega spomina razvil koncept delovnega spomina. Razlika med kratkotrajnim in delovnim spominom je v tem, da kratkotrajni spomin informacije zgolj zadržuje, delovni spomin pa informacije hkrati zadržuje in s temi informacijami tudi upravlja. Glavna naloga delovnega spomina je, da razvršča in upravlja z informacijami ki jih prejme, kar pomeni, da pomembne procesira naprej, nepomembne pa zavrže. Obstaja pa še dolgotrajni spomin, v katerem se informacije ohranijo dalj časa ali pa za vedno. Do tega pride s ponavljanjem.

Kot pravi Šešokova (2006, str. 103):

Proceduralni spomin hrani znanje o tem, kako izvajati določene procese, od gibalnih do kognitivnih veščin (»vedeti kako«), medtem ko deklarativni spomin hrani informacije o stvareh (»vedeti kaj«). Deklarativni spomin nadalje delimo na epizodični in semantični. Epizodični spomin obsega avtobiografske informacije, ki so povezane s konkretnim časom in krajem, semantični spomin pa hrani splošno znanje o dejstvih, predmetih, dogodkih in odnosih med njimi.

Namen te nevrološke analize je razjasniti, kaj sploh je pojem, s katerim se bom srečeval celotno diplomsko nalogo.

2.2 Kaj je kolektivno in kaj individualno

Definiranje oziroma zamejevanje pojmov individualno in kolektivno je precej kompleksno. Verjetno ene najbolj uporabljenih ali pa vsaj med študijem največkrat omenjene so teorije treh avtorjev, to so Locke, Hobbes in Rousseau. Gre za tri različne, a vseeno v določenih stičnih točkah podobne koncepte družbenih pogojev, ki posameznika zamejijo oziroma definirajo znotraj skupnosti. Na eni strani se posamezniku odvzame svoboda, na drugi strani se mu določeno mero svobode podeli, vse to pa je treba razumeti znotraj vzporednega življenja posameznika v skupnosti, kateri ta posameznik pripada.

Kot pravi Igor Lukšič (2004), je potrebno biti pazljiv pri orisovanju teh pojmov, kajti različni nazori različno pojmujejo te pojme. Pojasnjuje, da je v krščanski tradiciji pojem kolektivizma razumljen drugače kot na primer v liberalni struji. Če ga grobo zamejim, bi kolektivizmu lahko rekli nekaj, kar posameznika usmerja oziroma zavezuje k opravljanju nalog, ki mu jih naloži skupnost. Kot navaja primer Platonove *Države*, kjer je individuum zadolžen za določeno mesto v sistemu države, ta pa se mora podrediti, izpolnjevati naloge in tako služiti skupnosti. V krščanski tradiciji posameznik zavzema mesto v konceptu organicizma, torej je posameznik »organski delček, znotraj uda ali organa.« Na drugi strani pa imamo ameriški koncept skupnosti in posameznika v njej. Igor Lukšič (v Avineri in de-Shalit, 2004, str. 219–225) nadaljuje, da je to hegemonski koncept, ki proučuje razmerje med pravicami na eni strani in obveznostmi posameznika do skupnosti na drugi strani.

Za razumevanja koncepta kolektivnosti in individualnosti znotraj te diplomske naloge in kolektivnega spomina na način, kot si ga zamišlja Halbwachs, pa je najprimernejša Lukšičeva misel (prav tam, str. 227): "Komunitaristi so prepričani, da je predpostavka individualizma, to je racionalni posameznik, napačna. Zanje je edina možnost razumevanja posameznikovega

obnašanja v upoštevanju njegove umeščenosti v družbo, kulturo in zgodovinski kontekst. Če hočemo razpravljati o posamezniku, je zatorej treba pozornost najprej usmeriti v skupnost in razmerja v skupnosti."

2.3 Konstruiranje spomina skozi teoretski okvir Mauricea Halbwachsa

Halbwachs svojo teorijo o kolektivnem spominu opredeljuje na treh družbenih ravneh oziroma skupinah, to so družina, družbeni razred in globalna družba (Kramberger, 2009, str. 556).

Družina v tem konceptu predstavlja najtesneje povezano skupnost oziroma družbo, ki je povezana znotraj sorodstva. Znotraj vsake družine so že vnaprej razdeljene vloge, ki jih vsak od posameznikov v taki družbi sprejme ne glede na to, ali se tega zaveda. Nadalje so znotraj družine vtisnjene in razdelane navade, ki jih družina sprejme, ker so splošno priznane in jih kot take tudi dojema. Vloge in spomini so znotraj družine reproducirani, se dogajajo oziroma prenašajo naprej, iz generacije v generacijo, torej starši posnemajo vloge, ki so jih v družini odigrali njihovi straši, te vloge pa se prenesejo naprej na otroke in tako dalje (Kramberger, 2009, str. 556). Krambergjeva pravi (prav tam): "Brez te življenjske skupnosti, ki konstituira družino, bi spomini, kakor nam zatrjuje Halbwachs, izginili." Ko več generacij posameznikov oziroma skupin živi skupaj, se naprej skozi generacije ne prenašajo zgolj vloge, ampak tudi način življenja (Halbwachs, 2001, str. 69).

Naslednja družbena skupina je družbeni razred. V ta razred je Halbwachs zajel delavce in kmete. Značilnost delavcev je, da živijo v prepričanju, da je njihovo življenje omejeno zgolj na delo in se zaradi stalnega dela ne morejo udejstvovati pri ostalem družabnem in družbenem življenju. Omejuje jih tudi to, da morajo biti vseskozi poslušni in sprejemati ukaze nadrejenih, lastnikov kapitala, sami pa nimajo pod seboj nikogar, ki bi mu lahko ukazovali. Razlika v kolektivni mentaliteti med njimi je v tem, da kljub zavedanju kmetov, da prav tako ne sodelujejo v družbenem življenju, sebe razumejo kot nadaljevalce kmečke zapuščine oziroma tradicije, ki jo morajo nadaljevati. "Ta reprezentacija determinira njihovo navezanost na zemljo, hišo in na vas" (Kramberger, 2009, str. 557).

Nadaljnji Halbwachsev koncept teh ravni je globalna družba. Pravi, da je znotraj vsakega mesta oziroma prostora izražena določena skupina, ki se med seboj poveže in formira določeno grupacijo, ki ima nekaj skupnega. Eden od takih primerov so četrti znotraj mest, ki se formirajo glede na delavsko pripadnost ali pa glede na ekonomsko in socialno situiranost.

Če citiram Krambergerjevo (prav tam): "Halbwachs meni, da ta oblika strukturira najpomembnejše kolektivne reprezentacije, ki si jih skupina ustvarja o sebi, še zlasti kolektivne spomine."

Na tem mestu je treba najprej zapisati Halbwachsovo definicijo, kaj spomin sploh je. Halbwachs (2001, str. 75) pravi: "Spomin je v zelo veliki meri rekonstrukcija preteklosti s pomočjo podatkov, sposojenih iz sedanosti, to pa so poleg tega pripravile druge rekonstrukcije, narejene v prejšnjih dobach, iz njih pa je podoba preteklosti izšla že precej predrugačena."

Torej gre pri spominu za rekonstrukcijo dogodkov iz preteklosti. Ker pa je v teh dogodkih vedno udeleženo večje število ljudi, ne zgolj posameznik sam, pride do različne interpretacije spominov. Tako se individualni spomin posameznika združi z individualnim spominom ostalih posameznikov v skupini in iz tega nastane kolektivni spomin. Tako eno izkušnjo bolje opiše več posameznikov, ki delujejo kot skupina, celota. Ni pa pogoj, da se ti posamezniki med seboj družijo ali nasploh poznajo in tvorijo dejansko skupino. Vsak posameznik lahko tvori ločen del celote, ki ustvarja skupno zgodbo kolektivnega spomina. Tako lahko istipojem, zgradbo ali dogodek opisujemo z večih različnih vidikov, ki nato soustvarijo kolektivni spomin. Če opišem Halbwachsev primer (prav tam, str. 24), da je o eni zgradbi ali mestu (avtor kot primer navaja angleški London) poslušal zgodbe večih ljudi, to so bili arhitekt, trgovec, slikar in zgodovinar. Vsak mu je predstavil svoje razumevanje dotičnega objekta in mesta, a je od vsakega dobil ločen individualni spomin, ki ga je nato sestavil v kolektivno zgodbo (prav tam, str. 23–25). Na drugi strani teh individualnih spominov in individualnih preferenc pogleda na isto zadevo obstaja tudi individualni spomin posameznika, ki je ločen od prej naštetih. Kot pravi Halbwachs, je sam London videl skozi prizmo pisatelja Charlesa Dickensa in njegovih zgodb, ki jih je rad prebiral v svoji mladosti (prav tam, str. 25).

Olick v delu *Politics of regret* (2007) pa pravi, da so posamezniki tisti faktor, ki zaradi svojih individualnih izkustev in razumevanj dajejo preteklim dogodkom določeno, praviloma subjektivno, formo. Podobno oziroma praktično enako kot Halbwachs tudi Olick meni, da so enaki ali pa različni dogodki, prostori, zgradbe, časi in oblike, pri različnih posameznikih drugače interpretirani.

Skozi te primere želi Halbwachs pokazati, da je kolektivni spomin produkt nekih določenih družbenih okvirov, kajti družba ima takšno »globino« kolektivnega spomina, kolikor so posamezniki pripravljeni sodelovati in soustvarjati te spomine. Ti družbeni okviri služijo kot

temelj konstruiranja dogodkov, ki so se zgodili nekoč v preteklosti (Kramberger, 2009, str. 555).

Halbwachs nadalje spomine ki jih ima posameznik, razdeli na spomine iz otroštva in spomine odraslega. Le-te bom pojasnil v naslednjem poglavju.

2.4 Spomini iz otroštva

Če najprej razdelam spomine iz otroštva. Halbwachs trdi, da spomini iz otroštva niso dejanski spomini, ki bi si jih posameznik zapomnil in kasneje torej spomnil. Ti spomini so rezultat pričevanj drugih, ki pa smo si jih zapomnili in tako ponotranjili. Ne gre za dogodek, ki ga »privlečemo« iz spomina, ampak gre za spomin, ki smo ga sami sestavili na podlagi zgodbe, ki so nam jo pripovedovali, da se je zgodila v našem otroštvu. Treba je izrecno poudariti Halbwachsevo misel, da naj bi bili vsi otroški spomni zgolj in samo produkt kolektivnih pričevanj ostalih, ki so v stiku s tem posameznikom/otrokom. Temu Halbwachs pravi »križišča miselnih nizov«, na katere se posameznik nato veže in iz njih ustvarja svoje spomine (Halbwachs, 2001, str. 42). Kot primer Halbwachs pravi: »Moj prvi spomin je, da sem v lice ali čelo ugriznil gospo Pison – Duggalland, sestrično, žensko petindvajsetih let, ki je bila rejena in močno naličena." Nato nadaljuje z drugim primerom, ki gre takole: "Prav tako se spominjam, da sem nekega dne zabodel mezga (domača žival, neposredna potomka žrebca in oslice) ki me je prekucnil. Še malo bolj pa bi bil mrtev, je govoril moj ded." Za razjasnitev, o čem govori, torej o produciranju individualnega spomina, poda še primer, za katerega je avtor verjel, da je spomin, ki mu seže daleč nazaj v otroštvo, natančneje ko je bil star dve leti in pol. Gre za spomin, ko se je kot otrok z družino preselil v Pariz, spomni pa se tistega prvega večera, ko so prišli in so morali hoditi štiri nadstropja, skoraj do podstrešja, kjer so živeli. Tam se spominja, kako so se otroci šalili iz dolgega stopnišča, ki je vodilo v njihovo stanovanje. Kot pravi avtor, pa je šele kasneje doumel, da je to pripomnil nekdo od družinskih članov, otroci in starši pa so to šalo vzeli za svojo, kot anekdoto, ki jo lahko pripovedujejo in ta kolektivni spomin vežejo na svojo skupino družinskih članov. Dolgo stopnišče je avtorju ostalo v spominu, ker se je z njim srečeval vsak dan svojega pariškega življenja v tem stanovanju (prav tam, str. 36–38).

Otrokova primarna skupina je v tem času družina. Družina, torej ozek krog otrokovih skrbnikov, ki navadno šteje nekaj oseb, te otroku dajejo zavetje in prenašajo svoj pogled na svet, na podlagi katerega nato ta otrok operira naprej. Na podlagi teh družinskih reprezentacij preteklosti, sedanjosti in prihodnosti otrok interpretira tudi svoje razmišljanje. Iz teh

družinskih, kolektivnih spominov tudi otrok ustvarja svoje nadaljnje kolektivne spomine (prav tam, str. 42–43).

To vse so spomini, ki se jih posameznik sam ne spomni, ali ker je bil za to premajhen, ali ker si enostavno ni zapomnil. Ti spomini se reproducirajo na način zgodbe, ki je posamezniku privlačna, v njej bi se potencialno lahko identificiral in se preko nje naprej udeleževal. Te zgodbe in posledično spomini se reproducirajo tako, da so nam liki, dogodki in dejanja ali zelo všeč ali pa povsem antipatični. Če se vrnem na prejšnje tri primere, gre to tako: v prvem gre za to, da so iz dejanja, ko je ugriznil v lice sestrično, naredili hudodelstvo in iz tega so jo vsakič, ko so zgodbo omenjali, povezovali v negativen kontekst in ji dajali negativen predzvon. Pri drugi zgodbi gre za to, da se mu je zgodilo neprijetno dejanje, povezano s smrtjo, kar pomeni, da gre za zelo negativno in obenem s smrtjo povezano izkušnjo, kar ima močnejšo konotacijo, zato si jo je lahko/lažje zapomniti. Pri tretji zgodbi gre za to, da so si »pritoževanje« otrok zapomnili starši. Ker se jim je to pritoževanje zdelo zabavno, so iz tega naredili zabavno prigodo, ki so jo radi ponavljali, otroci pa so si jo ravno zaradi te zabavnosti oziroma njihove navihanosti zapomnili in jo reproducirali kot lasten spomin (prav tam, str. 38). Spomini iz otroškega obdobja so najpogosteje vezani na starše, ki so posamezniku te spomine vcepili. Na ta način starši reproducirajo in reproducirajo posameznikovo zavedanje. Od tu tudi izvirajo strahovi posameznika. Največkrat so vezani na strahove, ki so mu jih predali starši. Torej sostrahovi staršev postali strahovi otrok (prav tam, str. 42–43).

Južnič (1989, str. 50–54) obdobje spominov navezuje na obdobje zgodnje socializacije in inkulturacije v družbo. Na način preko spoznavanja okolja, deljenja spominov in interakcij se otrok razvije v odraslega. Otroštvo determinira odraslo življenje. Druga oblika pa je sekundarna socializacija, ki se kaže v priučanju družbenih norm in zahtev. Ena od takšnih norm je Halbwachsev spomin, ko je ugriznil obilno sestrično. Družbena norma to prepoveduje, ker je tako dejanje nesprejemljivo.

2.5 Spomini odraslega

Pri spominu odraslih je nekoliko drugače. Spomin se producira na način povezovanja skupin, s katerimi se največ oziroma primarno posameznik družijo. Posameznikov kolektivni spomin niti ne more delovati brez kolektivnega spomina njegove skupine ali večih skupin, v katerih posameznik deluje. Kajti ko posameznik zapusti določeno skupino, v kateri je bil prisoten, tudi spomini na to skupino oziroma skupni spomini pri posamezniku izganjajo (Halbwachs,

2001, str. 47). Podobno je pri skupinah, v katerih je posameznik član, a te skupino ne dojema kot svojo primarno, pomembno oziroma se nanjo čustveno ne naveže. Halbwachs pripoveduje zgodbo o potovanju s skupino ljudi, v kateri nihče ne čuti močne povezanosti do drugega. Skupno jim je le veselje do potovanja oziroma potovanje v določen kraj. Ljudje se kljub temu povežejo in tvorijo določeno skupino. Čeprav vsak posameznik v svojih mislih išče in želi priklicati spomine na njemu ljube osebe, kot je na primer družina in ožji prijatelji, se znotraj skupine vseeno formira kolektivni spomin. Vsakič, ko se ta skupina potencialno ponovno sreča, se zaveda tega kolektivnega spomina, ki pa je že od nekdaj vezan zgolj in samo na tisto potovanje (prav tam, str. 44–45).

Prav tako je obstoj spomina določene skupine vezan na število članov, udeleženi v reprezentaciji tega spomina. Manj članov te skupine nek določen spomin reproducira, prej bo ta spomin izginil iz kolektivnega spomina. Obstaja pa tudi možnost, da določen spomin reproducira samo manjše število članov te skupine, lahko tudi samo dva. Tako ti člani znotraj svoje širše skupine tvorijo tudi manjšo skupino.

Kot nadaljuje Halbwachs (2001, str. 55), glede na to, kako se spomin organizira, lahko le-tega delimo na dva načina, prvi je spomin, ki se ustvarja znotraj določene skupine, drugi pa je pogled oziroma spomin posameznega in spomin iz njegovega gledišča.

Posameznik v življenju svoje spomine veže na določeno skupino, v kateri je bil. Zato je spomin posameznika vedno (na)vezan na tisto skupino. Posameznik pa ne more obstajati v skupini brez povezave drugih članov skupine. Torej, ko posameznik zapusti določeno skupino, tudi spomini, vezani na to skupino, počasi izginjajo. Zato je bistvenega pomena, da za ohranjanje kolektivnega spomina skupine ni dovolj le to, da posameznik sam navaja in restavrira svoje spomine o skupini, ampak je nujno individualni spomin vseskozi usklajevati z individualnim spominom ostalih članov skupine. Tako se reproducirajo skupne točke določene skupine, ki skupini omogočajo nadaljnji obstanek ali pa zgolj obstanek skupnih, resničnih spominov (Starc, 2003, str. 172, 173).

Zgoraj naštetih sta zgolj začetni, osnovni definiciji spomina, kot jih definira Halbwachs.

Nadalje spomine deli še na kolektivni in individualni, nato pa oblike in vrste spominov bolj podrobno razdeli (Halbwachs, 2001, str. 57).

Potemtakem bi bilo dobro, če bi v resnici ločili dva spomina, od katerih bi prvega poimenovali notranji ali interni spomin, drugega pa zunanji spomin, ali pa prvega osebni spomin, drugega pa družbeni spomin. Rekli bi še bolj pravilno: avtobiografski spomin in zgodovinski spomin.

Prvi bi si pomagal z drugim, saj je navsezadnje zgodovina našega življenja del, zgodovine nasploh. Drugi spomin bi bil seveda veliko obsežnejši kakor prvi. Poleg tega bi nam predočeval preteklost zgolj v zgoščeni in shematični obliki, medtem ko bi nam spomin našega življenja dajal njeno precej bolj kontinuirano in gosto sliko. Če soglašamo, da edino svoj osebni spomin poznamo od znotraj, bo med enim in drugim dejansko živ kontrast.

Kolektivni spomin je nekakšna nadmnožica individualnega spomina. Dogodke, ki so se zgodili pred posameznikovim zavedanjem sveta in začetkom lastnega koncipiranja sveta, so za posameznika nemogoči, da bi jih spoznal. Torej lahko te dogodke spozna le preko drugih kanalov, kot so pripovedi, časopisi, knjige, filmi. Zato gre pri kolektivnem spominu za "prenašanje prtljage zgodovinskih spominov, ki se lahko povečujejo s konverzacijo ali branjem" (prav tam, str. 56).

Posebno mesto v spominu zasedajo sanje. Halbwachs sanje analizira skozi prizmo Freudovih teorij. Kot pravi Krambergerjeva, sam "sanje označi za individualne fragmente izkušenj, ki jim manjka regularnost in organizacijska struktura, medtem ko memoriji pripisuje kolektivno oziroma družbeno kohezivno funkcijo" (Kramberger 2009, str. 555). Sanje so tako edina možnost ali način za spomine posameznika, na katere ne vpliva družba in družbene skupine (prav tam, str. 556).

2.6 Zgodovinski spomin

Spomin ima še eno svojo značilnost, ki jo bom obravnaval v tem poglavju. Gre za zgodovinski spomin, ki ima svoje določene funkcije v družbi. Na eni strani imamo, kot že prej omenjene, spomine, v katerih je posameznik udeležen sam, ki ji koncipira kot plod lastnih življenjskih izkustev. Na drugi strani pa je spomin, v katerem je udeležen kot član skupine, to so spomini, ki jih dojema bolj ali manj za svoje, a ti spomini niso lastni, ampak so zgolj prevzeti. V tem primeru gre za zgodovinski spomin. Kot član take skupine skrbi pri reprodukciji teh zgodovinskih spominov. Halbwachs kot primer take skupine navaja nacionalno skupino. Eden tovrstnih primerov je nacionalna identiteta in praznovanje praznikov, ki so naciji dali obrise enotnosti, samostojnosti in suverenosti. Posameznik je udeležen v slavljenju teh datumov (praznikov), čeprav mu ti dnevi osebno ne pomenijo ničesar. Kot član skupine obuja spomine na te »zgodovinske dneve«, preko različnih kanalov prejema informacije o tem, kaj se je takrat dogajalo, kaj ta dan iz preteklosti pomeni za to celotno skupino v sedanjosti. Na drugi strani pa ta posameznik v nobenem izmed teh zgodovinskih dni ni bil udeležen s svojim individualnim izkustvom, individualnim spominom. Zase avtor pravi, da je tudi sam sodeloval v določenem številu nacionalnih dogodkov, za katere je sicer trdil, da se jih spominja, a spominja se lahko samo tistega, česar se je naučil ob

raziskovanju in prebiranju nacionalne zgodovine. Tako je posameznikova edina možnost, da se prepusti toku in verjame pričevanju drugih. Gre za »sposojen spomin«, ki se krepi in širi z raziskovanjem spominov, torej zapisom ali s pričevanji drugih. Sploh spomin o nacionalni identiteti zavzame veliko prostora v javnem diskurzu, kajti na podlagi nacionalnih prepričanj in izidov se formirajo politične stranke, družbeni razredi in ostale družbene grupacije (Halbwachs, 2001, str. 55–57).

Prav nacionalne identitete tvorijo pomemben del kolektivnega spomina posameznika, to tvorjenje nacionalne pripadnosti pa je predmet političnega boja. Igor Lukšič (2015) pravi, da je politični boj delovanje določenih subjektov, ki si želijo s spremembo oziroma zamenjavo družbene moči doseči spremembo družbenega bogastva. Andrej Lukšič (2002) to tezo še nadgradi z Offejevo teorijo o kapitalistični državi. Pravi, da je nacionalna identiteta že izpopolnjena s tem, ko je slovenski narod dobil svojo suvereno državo. To zdaj zamenjujejo nadnacionalne tvorbe, kot je Evropska unija. Država pa je postala kapitalistična in služi zgolj še reprodukciji kapitala, vrtenju kapitalskega kroga in spodbujanju blagovne forme in blagovne menjave.

Identiteta predstavlja kompleksen proces razlikovanja posameznika ali skupine napram ostalim posameznikom ali skupinam. Konstruira se skozi institucije in interakcije, zato gre za živo tvorbo, ki se vseskozi spreminja, je vedno aktivna in nikoli končana (Nastran Ule, 2000). Posameznik se na podlagi lastne identitete razlikuje od ostalih posameznikov ali skupin. Cilj identitete je ostati isti v primerjavi z drugimi (Južnič, 1993).

Debeljak trdi o soobstoju in sobivanju koncentričnih identitet. Po tej trditvi identitete nastajajo in se ohranjajo v koncentričnih krogih, "ki izvirajo v podobah jaza, vsajenega vizkušnje skupnosti, razširjajoč se skozi tokove lokalnih, nacionalnih in regionalnih kultur. Ideja ponazarja, da se identitete običajno med seboj ne izključujejo, temveč so tako komplementarne, dokler ne gre za njihove ekstremne oblike" (Debeljak, 2004, str. 100).

Občutek pripadnosti posameznika določeni kolektivni entiteti ali skupnosti je pogojen tako z objektivnimi kot subjektivnimi kriteriji. Od pripadnikov določene skupnosti je namreč odvisno, ali bodo sprejeli njene kriterije in jo izkazovali, pri tem pa je potrebno tudi priznanje »drugih«, ki tej entiteti ne pripadajo. Preko nje posamezniki kolektiva izražajo občutke skupne pripadnosti in se razglašajo za »mi« ter sledijo skupnim družbenim in političnim ciljem, ki med pripadniki skupnosti krepijo občutke solidarnosti (Žagar, 2003).

"Tako lahko rečemo, da identiteta ni le dosežek posameznika, temveč ta pomeni posameznikovo mesto v »strukturi družbenih konstrukcij«, ki ga posameznik »prepozna« kot

subjekt socialnih dejavnosti in kot član določene družbe in kulture" (Nastran Ule, 2000, str. 192).

Vse zgoraj našteje teorije lahko razumemo znotraj ožje omejenega koncepta družbenih skupin znotraj določene nacije, obenem pa lahko na ta način definiramo in zamejimo znotraj globalne strukture, torej različnih narodov znotraj na primer Evropske celine.

Če v nadaljevanje prenesem trditev, da se identitete formirajo po ključu »mi in vi«, lahko iz tega izpeljem oziroma se na to trditev navežem pri nadaljnjem formiranju nacionalne identitete.

Ker je pojem nacije, etnije in države zelo široka in obsežna struktura različnih pojmov in definicij, bom predstavil le najosnovnejšo.

Najbolj temeljna teorija je Andersonova teorija *Zamišljenih skupnosti* (2007, str. 68–69), ki pravi:

Splet kapitalizma, tehnologije tiska in neogibne različnosti človeških jezikov, je vzpostavil možnost za nastanek nove oblike zamišljene skupnosti, ki je s svojo osnovno morfologijo postavila oder modernega naroda. Narod je prevelika skupnost, da bi se lahko njeni pripadniki poznali med seboj, toda vsak izmed njih ima v mislih predstavo o skupni povezanosti. Narod živi znotraj konkretnih, čeprav spremenljivih meja, za katerimi živijo drugi narodi; narod je suveren, zagotovilo njegove svobode je suverena država in nenazadnje: ne glede na morebitno neenakost in izkoriščanje pripadnike naroda povezuje globoko tovarštvo in bratstvo, v imenu katerega so pripravljani ubijati in umreti.

Koliko pa je ta zgodovina in forma naroda dejansko povezana s posamezniki in skupinami, ki živijo v določenem trenutku tu in zdaj, je naslednje konceptualno vprašanje. Halbwachs (2001, str. 83–84) o tem razmišlja in pravi naslednje: "Nacionalna zgodovina je zvest povzetek najpomembnejših dogodkov, ki so spremenili življenje nacije. Od lokalnih, provincialnih, urbanih zgodovinskih se loči po tem, da obdrži zgolj dejstva, ki zadevajo celoto državljanov kot članov nacije." In nadaljuje: "Po navadi pa je nacija preveč oddaljena od posameznika, da bi ta obravnaval zgodovino svoje dežele drugače kakor zelo širok okvir, s katerim ima njegova osebna zgodovina zelo stičnih točk."

Tu lahko vidimo, da Halbwachs nakazuje tudi na določen nivo kolektivne pozabe in izpuščanje dejstev o tem, kaj se je na določenem ozemlju in z določenim prebivalstvom dogajalo, z možno ali namerno manipulacijo in namenom nastanka neke tvorbe oziroma kolektivne zavesti.

Država si pri ohranjanju svoje nacionalnosti pomaga tudi z ideološkimi aparati. Namen tega je doseči difuzijo bolj ali manj splošnih značilnosti. Gre za dejanja, simbole in posebne značilnosti, ki služijo prepoznavanju in posebnosti, obenem pa ločitve od drugih narodov.

"Narod postane razpoznavna posebnost in ne le zamisel, koncept, ideja" (Južnič, 1989, str. 161, 162).

Na ta način se kristalizira zgodovinski spomin določenega naroda. Našteto lahko prenesem tudi na primer konstitucije slovenske države. Gre za spomine in simbole, o katerih govorijo Halbwachs in ostali prej analizirani avtorji. Pušnikova (1999, str. 802) o konstrukciji slovenske nacije pravi:

Mediji so začeli na veliko pripovedovati zgodbo o tem, kako so z neodvisnostjo Slovenije Slovenci postali Slovenci. Aktivirale so se nekatere stare tradicije (lipa, Prešeren, Karantanija, Cankar, slovenske ljudske pesmi itd.) in porajale nove (novi državni prazniki, zastava s slovenskim grbom, diplomatski protokoli, itd.). Pomemben element konstruiranja nacionalne identitete je šport, ki je postal pomembna arena za sproščanje nacionalnih občutkov, predvsem zato, ker so se lahko tudi tisti, ki jih politika ne zanima, identificirali z nacijo, ki jo predstavljajo mišičasti športniki in športnice, kakršni bi tudi sami radi postali.

Če nadaljujem znotraj koncepta zgodovinskega spomina, Joganova in Broderjeva (2016) pravita, da je zgodovinski spomin, ki se prenaša iz generacije, o katerem govori tudi Halbwachs, vedno predmet manipulacij in kot najpomembnejše spomine jemlje tiste, ki ga določajo trenutni nosilci moči in oblasti. S tem »presejevanjem« se iz javnega diskurza izločajo »neprimerne teme«, torej tiste, ki bi lahko škodovale prav tem nosilcem moči in oblasti. Bistveno je, da se reproducirajo teme, ki omogočajo ohranjanje statusa quo, obenem slabijo ali pa vsaj ne izboljšujejo položaja opozicijskih centrov moči. Kolektivni spomin iz preteklosti pa je hkrati tudi nastavek za razvoj dogodkov v prihodnosti. (Jogan, Brodar 2016). Avtorici nadaljujeta svojo teoretske izhodišče, ga razvijata preko narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem po drugi svetovni vojni in prideta do sklepa, da je kasnejši razvoj pojmov oziroma konceptov prežet z ideološkimi, izobraževalnimi, diskurzivnimi in izkustvenimi elementi.

3 Kolektivni spomin v času in prostoru

Kolektivni spomin je vedno podvržen različnim družbenim strukturam, ki so pogojene glede na čas in prostor. Znotraj teh dveh komponent si posameznik ustvarja lastne slike in predstave, kakšna je družbena realnost, temu pa je, tudi nezavedno, podvržen na vsakem koraku glede na družbene skupine, v katerih se giblje in udejstvuje.

3.1 Kolektivni spomin in čas

Halbwasch prepoznava tudi problem časa, trajanja, kaj čas sploh pomeni v družbeni realnosti. Ključno vprašanje, ki ga je treba na začetku nasloviti, je to, kako ljudje, kot skupina posameznikov, dojemajo čas, ki se odvija, teče vzporedno z njimi. Čas mora imeti določeno trajanje, nek začetek in konec, da se posameznik in družba lahko sporazumeta v tej brezkončnosti (Halbwachs, 2001, str. 110–115).

Družba je zato s kolektivnim dogovorom brezkončnost časa zamejila z leti, meseci, urami, minutami in sekundami, da bi dobila končnost časa in lahko funkcionirala v vsakdanjih, banalnih stvareh. Še vedno pa obstaja razlika pri koncipiranju teh univerzalno določenih časovnih enot. To pomeni, da posamezniki različno koncipirajo na primer eno uro. To je odvisno od tega, v kakšen dogodek so vpleteni, ali gre za doživetja, ki so posamezniku blizu, ali doživetja, v katerih posameznik ne uživa, so mu odveč (prav tam).

Na drugi strani pa se večdimenzionalnost dojetja časa v kolektivnem spominu posameznika ali družbe kaže tako, da lahko različne družbe različno pojmujejo začetek in konec časa. Prav tako lahko na dva isti dogodki dve različni družbi koncipirata drugače. Odvisno je od tega, v kakšnem odnosu so različna ljudstva, ter kako bo dogodek in njegove posledice posledično interpretiran, torej kakšen javni diskurz se bo iz tega razvil. Kot pravi Halbwasch (prav tam, str. 115): "Toda v spomin ljudstva, ki doživlja te dogodke, vstopajo posledice, ne sami ti dogodki, in to od tistega trenutka naprej, ko ga dosežejo. Ni pomembno, da so dejstva nastala istega leta, če te sočasnosti sodobniki niso opazili."

V začetku so različne družbe svoj čas vezale na religiozne trenutke v svoji zgodovini. Prav tako so za začetek svojega časa oziroma štetja začele iz začetka religioznega trenutka. Ta religiozni začetek je bil merodajen vsem posameznikom znotraj te družbe. Ko pa so posamezniki znotraj religiozne družbe odcepili od le-te in se združili v novo družbo oziroma skupino, so začeli prevzemati nove časovne monumente. Tudi formiranje teh novih skupin, družb, je za temelj uporabilo svoje stare mejnike, tako da je vsaka nova družbena skupina, ki

je nastala, ohranila vsaj del svoj starih zgodovinsko-časovnih dogodkov in posledic teh dogodkov (Halbwachs, 2001, str. 114, 115).

Ker je veliko različnih družb raziskovalo ozemlja izven svojega bazičnega, je prišlo do mešanja različnih družbenih skupin, tu gre lahko za trgovanje, vojskovanje, sodelovanje, v vsakem primeru je prihajalo do določenih časovno opredeljenih dogovorov, ki sta jih morali obe strani spoštovati in se jih držati. Zaradi tega se je razvil univerzalni čas, torej že prej imenovana leta, meseci, ure, dnevi in minute. Ta univerzalni čas je zakoreninjen v zavesti vsakega posameznika v družbi, ki nato ustvarja kolektivno razumevanje in predstavo o določenih časovnih formah (Kramberger, 2009, str. 567).

Čas torej obstaja le toliko, kolikor o njem lahko zapišemo ali imamo o njem spomina, pričevanj, zapisov. Tisto, kar je bilo pred tem, je zgolj prazna forma, vsaka družbena skupina pa ima svoj začetek štetja časa, zato tega začetka ne moremo univerzalizirati (prav tam, str. 566–567).

3.2 Kolektivni spomin in prostor

"Ni kolektivnega spomina, ki se ne bi dogajal v prostorskem okviru. Prostor je realnost, ki traja" (Halbwachs, 2001, str. 157).

Naj začnem pri najbolj osnovni formulaciji prostora. Posameznik si v svoj spomin vtisne določene predmete, razporeditev predmetov v svojem okolju, ki ga koncipira kot domačega. Kot temu pravi Halbwachs (prav tam, str. 145–146), ti negibni predmeti posamezniku postanejo družba, ga pomirjajo in mu dajejo določeno kontinuiteto v življenju. Obenem pa je družba v svojo kolektivno zavest vtisnila določene slike prostorov, ki jih podzavestno takoj povežemo k specifični situaciji, dogodku ali strukturi. Na ta način tablo za pisanje in kredo povezujemo s šolsko učilnico, šolanjem, stetoskop na mizi z zdravnikom in zdravniško ambulanto itd. Toda potrebno je opozoriti, da tudi te povezave razumejo zgolj določene družbene skupine, torej tisti, ki so bili v teh situacijah že udeleženi. To je kolektivni spomin določene skupine.

Obstaja pa tudi nekaj, kar Halbwachs (prav tam, str. 156) imenuje »materialni vidik mesta«. To so določena naselja, poslopja, stavbe ali točke v mestu, ki določeni skupini prebivalstva nekaj pomenijo. S temi točkami se lahko na eni strani posameznik ali družba identificirata, na drugi strani pa razlikujeta od ostalih družbenih skupin. Zaradi tega lahko pride tudi do stigmatizacije določenih prostorov v mestu in s temi prostori povezanimi skupinami. Včasih

so določene ulice združevale določene skupine po poklicih oziroma cehih, zato smo imeli in še vedno imamo ulice, ki nosijo njihova imena. To so npr. Čevljarska ulica, Mesarska ulica, Zlatarska ulica itd. Današnja diverzifikacija in diferenciacija družbe imen ulic ne povezuje več z poklici, a je v kolektivnem spominu navezava nanje še prisotna.

Določene dele mesta družba še vedno povezuje z ugledom ali nasprotno, s prezirom. V to kategorijo spadajo priseljenske, delavske in elitne četrti. Na ta način prihaja tudi do stratifikacije družbe, kajti v kolektivni spomin teh družbenih skupin je vtisnjena zavest, da v ostalih mestih četrtih nimajo kaj iskati. Prav tako imajo določena poslopja, ki so v mestih prisotna, v zavesti prebivalstva določeno konotacijo. »Rotovž« vsi povezujejo z mestno hišo, ker je tam poslopje, v katerem je mesta hiša. Ni pa nujno, da v se v teh poslopih še vedno odvija dejavnost, ki je vtisnjena v spominu prebivalstva. Lahko da je zaradi zunanjih dejavnosti prišlo do preselitve sedeža, porušenja poslopja ali se je zaradi dotrajanostiala pa želji bo boljši infrastrukturi dejavnost preselila drugam, prebivalci tega mesta takšno poslopje še vedno koncipirajo enako kot prej (prav tam, str 147–148). Na eni strani gre pri tem za navado, za zavest, ki je vtisnjena v kolektivni spomin, na drugi strani pa za željo po ohranjanju navad, kot pravi Halbwasch (prav tam, str. 149–152): "Lokalne navade se upirajo silam, ki težijo k temu, da bi jih preobrazile, ta odpor je prvi, ki nam pokaže, kako zelo se kolektivni spomin v teh skupinah opira na prostorske podobe."

Treba je opozoriti na to, da je pri različnih družbenih skupinah vsak prostor drugače koncipiran. Če banaliziram, to pomeni, da po letih starejša družbena skupina gleda na določen prostor drugače kot mlajša. Tisto, kar je bil včasih spoštovan prostor, je lahko za drugo družbeno skupino nekaj povsem običajnega. Prav tako lahko to povežemo z religioznimi objekti, nekomu to predstavlja svetišče, nekomu drugemu nekaj, kar kazi podobo mesta. Dejstvo pa je, da se tudi ti družbeni prostori skozi čas spreminjajo in vseskozi dobivajo različne družbene pomene.

Halbwasch (prav tam, str. 149–152) pravi, da ta skupna mesta, točke ali vozlišča vzpostavljajo med ljudmi skupnost, družbo, družbene odnose, ki se potem reproducirajo naprej, a vseeno zgolj prostor ni tisto, kar bi množici posameznikov dalo formo skupine. Skupina se namreč oblikuje šele na podlagi vzajemnih medsebojnih odnosov.

Ena od teh, ki združuje koncepte skupine, kolektivnega in prostora, je religija. Lahko gre za domač oltar, ob katerem vernik moli, a kolektivno zavest v tej skupini posameznikov ustvarjajo raznorazni religiozni prostori, pa lahko na tem mestu govorimo o krajih, kjer se opravljajo verski obredi in rituali ali pa o mestih, ki so jih obiskovali tisti, ki jih častijo. Ko

verniki vstopi v tak prostor, pričakuje, da bo doživel duhovno stanje, ki ga je občutil že prej, in to v skupini z ostalimi verujočimi. Za verske skupine je značilno to, da gre za kratkotrajne forme, katerih dogodki so na eni strani univerzalni, na drugi pa precej specifični. Vernik lahko praktično kjerkoli izpoveduje svojo vero, a kolektivni duh ga bo najbolj prevzel šele, ko bo vstopil v religiozen prostor, ki bo karseda poln ostalih somišljenikov, torej ostalih verujočih. Moč in formo ustvarjanja skupine daje religiji tudi njena univerzalnost. Praktično kjerkoli na svetu lahko posameznik poišče oziroma najde somišljenike – verujoče, ki bodo z njim ustvarili skupino. Pri tem ni pomembno, ali se posamezniki od prej poznajo ali ne, njihovo skupnost ustvarja religija, vera v nekaj skupnega, nadnaravnega. Torej v že naprej določeni in vnaprej predvideni rezultati, ki so univerzalni za določeno religijo ne glede na to, na katerem delu sveta posameznik živi. Temeljna knjiga, dokument oziroma sporočilo je za vse enako, prevedeno je v (skoraj) vse svetovne jezike, vsi berejo in interpretirajo na bolj ali manj enak oziroma podoben način. Še ena posebnost religije je v tem, da se, ko verska skupina ni skupaj, v njihovih vsakdanjih življenjih neprestano pojavljajo opomniki na njihovo skupno zavest, skupnega duha, skupen spomin. Visoke stolpe verskih objektov vernik vidi že od daleč, udarjanje zvonov z zvonikov cerkvenega objekta ali prostora pa ga že od daleč kličejo k obredu oziroma ritualu, s katerim bo svojo individualnost prelevil s kolektivno povezanostjo z ostalimi v obredu. Prav tako so ti isti verniki kolektivno povezani na različne verske kraje, ki jih obiskujejo in na teh krajih pričakujejo določeno stopnjo religioznega duha, ki jih bo napolnil, pa gre lahko za verska središča, kjer so se odvijali dogodki, vezani na glavne preroke in ikone, ali pa zgolj navadne molilnice in oltarji (prav tam, str. 170–176).

Naj razjasnim še pojem religije, s katerim sem operiral v tem delu diplomske naloge. Če o njej ne problematiziram kot o »kulturni dobrini«, kot jo opisuje Introvigne (Introvigne v Črnič, 2001), za katero pravi, da religija in priznan status religije postane predmet političnega boja in pomeni pridobitev določenih materialnih ali družbenih ugodnosti. Kot religijo pojmuje Kereševan (1989), je religija specifična oblika kolektivne, družbene zavesti, za katero je značilno verovanje v nekaj, kar navaden človek ne more pojmovati s svoji čutili, nekaj svetega, kar presega posameznikovo moč in dožemanje. Gre za nadnaraven, vzajemen odnos med posameznikom in svetim. Znotraj tega spada še koncept univerzalno prepoznanih simbolov in simbolike, ki te verujoče združujejo. Verujoči so združeni oziroma spadajo v neko že obstoječo družbeno (verujočo) skupnost.

Religija in z njo povezani religiozni prostori imajo še eno specifičnost, ki ji daje to kolektivno povezanost in spomin: "Kraji so udeleženi pri stabilnosti materialnih stvari in s tem da se

nanje fiksiramo, da se zapremo v njihove meje in prilagodimo svojo držo njihovi dispoziciji, ima kolektivno mišljenje skupine verujočih največ možnosti, da se ustali in traja: to pa je prav pogoj za spomin" (Halbwasch, 2001, str. 175).

Religiji dajejo svojo specifičnosti tudi rituali, s katerimi verniki utrjujejo oziroma potrjujejo svojo vero. Verniki skozi naučene rituale sledijo nauku, ki so ga vsi kolektivno sprejeli brez zadržkov in sedaj se prav preko teh ritualov povezujejo (Halbwasch 2001, str. 172–173). Kertzer (1988) pravi, da gre pri ritualih za manipulacijo s simboli, ki na podzavesten način upravljajo in vplivajo na čustva udeležencev v tem ritualu. Kot nadaljuje Kertzer simboli na posameznika vplivajo na treh ravneh. Prava je raven svetosti, ki jo ritual mora imeti, da mu daje neko obliko ali formo, ki naj bi nadvladala posameznikovo življenje in njega samega. Druga je kognitivna raven, preko katere posameznik prejete informacije, torej simbole, kategorizira, jih sebi smiselno in sebi primerno razvršča na način, kot se mu zdi najprimernejše oziroma kakor je »naučen«. Na podlagi teh kategoriziranj posameznik namreč tudi funkcionira v vsakdanjem življenju. Tretja je čustvena raven, ki je komponenta rituala zaradi vpliva določenega simbola na posameznika, saj to pomeni, da v njem vzbudi določena čustva. Da v posamezniku vzbudi čustva, mora biti le-ta pripravljen prostovoljno sodelovati v tem ritualu ali obredu, bolj kot je posameznik čustveno vpleten v ritual, bolj bo ritual vplival na njegovo vsakdanje življenje (Kertzer, 1988).

4 Kolektivni in individualni spomin na primeru knjige *V suženjstvo zakleti (Upor prekletih)* avtorja Franza Fanona

Skozi pisanje diplomske naloge sem prišel do ugotovitve, da je analizirano in interpretirano teorijo o kolektivnem spominu mogoče implicirati praktično kamorkoli, na katerikoli izbrani družbeni pojav ali dogajanje. Zato se mi je zdelo smiselno, da pridobljeno znanje impliciram na določen pojav v družbi. Izbira knjige *V suženjstvo zakleti* je popolnoma naključna in zaradi subjektivnih razlogov. Na knjigo sem naletel po priporočilu enega izmed profesorjev pri enem svojih študijskih predmetov.

4.1 V suženjstvo zakleti (Upor prekletih)

Knjiga je posvečena alžirskemu narodu v svojem boju za neodvisnost izpod francoske nadoblasti (vstaja leta 1954).

Fanon (2010, str 27–32) najprej izpostavi probleme znotraj procesov dekolonizacije v državah Latinske Amerike in jih preslika na podobne procese v Afriki in Aziji. Osredotočen je na Alžirijo, ki je država njegovega bivanja.

V vseh opisanih mestih je največji problem menjava oblasti izpod rok kolona. Nacionalna buržuazija v procesu dekolonizacije zamenja tako imenovano metropolitansko buržuazijo. Problem je v tem, da zaradi neokolonialnih nastavkov ta buržuazija nima moči, znanja in kapitala, da bi to metropolitansko buržuazijo zamenjala, zato je država še vedno odvisna od tujih trgov in tujega kapitala (prav tam, str. 51).

Fanon kot edino možno rešitev tega problema vidi spontan a obenem množičen upor vseh ljudi v državi proti kolonom, metropolitanski buržuaziji. Pri tem pravi, da mora upor združiti vse družbene sloje, ki obstajajo v državi in v tem kontekstu vidi nasilje kot edino možno rešitev. Nasilje mora biti intenzivno do te mere, da je intenzivnejše od nasilja kolona, ki ga izvaja nad prebivalci države. Uporaba tovrstnega nasilja je legitimna, ker je država razdeljena na dva dela, dobro proti slabemu, belo proti črnemu, bogati proti revnim, civilizirano proti neciviliziranemu. In ta nasprotja formirajo napetosti, katere je treba nasloviti. Prava dekolonizacija bo spremenila trenutni družbeni ustroj tako, da bodo »zadnji postali prvi« (prav tam, str. 55–69). Ker pa se je kolonializem konsolidiral s pomočjo ekstremnega nasilja, je pri procesu dekolonizacije možno samo ekstremno nasilje. To je namreč edini jezik, katerega kolon razume. Kot pravi Fanon (prav tam, str. 127): "kolonializem ni stvar, ki bi lahko razmišljala. Je zgolj golo nasilje, ki se ga lahko premaga samo s še hujšim nasiljem, kot ga izvaja sama." Fanon meni, da neodvisnost, ki je zagotovljena skozi dialog, na miren način,

rešen za mizo, ne pomeni nič, in da lahko zgolj mrtva črka na papirju. Pogajanja po njegovo ne prinašajo zelenega rezultata, ki bi predstavljal zadovoljivo in uspešno raven dekolonizacije. Fanon prezira nacionalno buržuazijo, ker je njen namen zgolj priti do bogastva, ne pa radikalna sprememba sistema in splošna blaginja za večino. Kot pravi, je njihov cilj zgolj povzpetništvo in zasedba tistih položajev, ki jih zasedajo ali so jih prej zasedali koloni. Nacionalna buržuazija želi še naprej izkoriščati prebivalstvo in to na enak način, kot je to pred njimi počel kolon (prav tam: 125–137).

Nacionalna buržuazija, ki se je izobraževala na evropskih univerzah, je zadolžena za ustanavljanje novih političnih strank in vzgajanje novih potencialnih voditeljev države. A te stranke in ti kandidati so zgolj marionete v rokah kolona, ki ne želijo napredka družbe, ampak zgolj njegovo, kolonovo bogastvo. Ravno to njihovo družbeno in ekonomsko ugodje jih štiti oziroma jim preprečuje, da bi se zavzemali za nasilen upor, boj, ki bi kolona dokončno zrušil z oblasti (prav tam, str. 125–137).

Kot pravi Fanon (prav tam, str. 160): "ko si stranka zagotovi nacionalno podporo in se formira kot formalni pogajalec, kolon začne z odlašanjem in preusmerjanjem pozornosti o pogajanjih o osvoboditvi. To s časom pomeni, da te težnje zamrejo." Po Fanonovo je tako edina prava nacionalna stranka tista, ki že v začetku svojega delovanja svoj program formira na tezi nasilnega boja za osvoboditev. Takšna pot v dekolonizacijo, kakršno si zamišlja nacionalna stranka, ki želi s formalnimi zahtevami priti do osvoboditve, je kolonova ideja dekolonizacije (prav tam, str. 155–169).

Želja po novi, neodvisni državi, se lahko konča samo z dvema načinoma vodenja države. To je ali diktator, ki verjame v neuresničljivo idejo o popolni samooskrbi države (avtakrija) ali pa avtoritarni diktator, ki bo ohranjal status quo (prav tam, str. 142).

Tako Fanon pravi, da je nasilen upor oziroma vstaja ljudstva, ki bo imela za svoj cilj uničiti vse, česar se je dotaknil kolon, edini možen in učinkovit način, da se v državi vzpostavi nova družbena formacija, ta bo formirala novega človeka, ki ne bo temeljil na izkoriščanju nad drugimi. Prebivalstvo mora pred začetkom uspešnega upora spoznati, da so religijski in plemenski spori med njimi sicer pristni, a jih je veseskozi spodbujal kolon. Ker pa prebivalci niso bili sposobni uničiti kolonovih groženj, saj so bili ob vsakem poskusu deležni nasilja, so se lahko spravili le en na drugega. Ti spori med domačim prebivalstvom pa kolonu omogočajo lažje vladanje. Sprte strani so se tako fokusirale na nevarnost, ki so jo predstavljale ena drugi, ne pa na pravo nevarnost, ki jim jo je predstavljal kolon. Zato mora

domače prebivalstvo spoznati, da so si na poti k popolni osvoboditvi, da so njihovi spori zgolj marginalni, in se združiti z enim in edinim namenom, to je nasilno uničenje kolona. Skozi to združevanje sprtih skupnosti se bo formirala nova kultura nove države, kajti stara kultura je tako ali drugače neuporabna, ker je okužena z miselnostjo izkoriščanja, podjarmljanja in nasilja ter kot taka ni primerna za sobivanje. Kot pravi Fanon, koloniziranci morajo gledati v prihodnost (prav tam).

4.2 Navezava na kolektivni spomin

Drugi del diplomske naloge se navezuje na kolonializem in kolonialne procese, ki sem jih opisal v prvem delu, obenem pa nam z vidika kolektivnega zavedanja in izkustev razloži, kakšne posledice pušča antikolonialni boj na neki povsem bazični ravni, kot je domorodno prebivalstvo, oziroma vsakdanji ljudje, ki so vpeti v te procese. Torej, z nekega generalnega stališča, ki opisuje kolonializem, bom povzel Fanonove nastavke ter opažanje in jih poizkusil smiselno umestiti znotraj celotnega koncepta kolektivnega spomina. Fanon je s svojimi opazovanji prišel do določenih ugotovitev, ki pokažejo, kako so kolonializem in posledice kolonializma vplivali na zavest vsakdanjega prebivalstva. Fanon to nakaže s petimi primeri. Kot prvi primer Fanon (prav tam, str. 218–230) navaja alžirskega vojaka, ki so mu med vojno posilili ženo. Drugi primer je primer "nediferencirane morilske težnje pri človeku, ki je ušel kolektivni likvidaciji", tretji pa primer hude tesnobe psihoze z znamenji depersonalizacije po surovem umoru neke ženske." Četrty primer je "deprimirani evropski policisti, ki sreča v bolnišnici eno svojih žrtev, alžirskega patriota, ki ga je prizadel stupor." Zadnji primer je "evropski inšpektor, ki muči svojo ženo in otroke".

S temi primeri želi pokazati, da se dogodki, ki se zgodijo posamezniku ali družbi, zasidrajo v njihovo zavest oziroma tam ostanejo. Ti dogodki, čeprav na prvi pogled morda ne izgledajo kot pomembni oziroma ne kot taki, ki na posameznika tako močno vplivajo, se na koncu manifestirajo v taki obliki, da posameznik ne more normalno funkcionirati.

Intenzivni procesi kolonizacije pustijo na prebivalstvu daljnosežne posledice. Fanon (prav tam, str. 213–214) kot najosnovnejši primer navaja misel: "Ker je kolonializem sistematično zanikanje drugih, ker je besna odločnost, odreči drugim vsakršno človeško lastnost, sili podrejeno ljudstvo, da se nenehno sprašuje: kdo sem v resnici?" Fanon s tem primerom pokaže, kako se v spomin in zavest vtisne dejanje, ki se je zgodilo v preteklosti, a se še vedno reproducira kot spomin in to v vsakdanjosti. To zavzame vse družbene razrede, seveda z

izjemo kolonov, in tistih, ki to zanikanje izvajajo oziroma tudi oni v to verjamejo, le da na to gledajo z drugega zornega kota, torej iz svoje »superiornosti«.

5 Sklep

V svoji diplomski nalogi sem predstavil temeljne koncepte pojma kolektivni spomin. Sistematično in analitično sem se razdelal pojme in deskriptivno analiziral tiste, ki so potrebni za razumevanje kolektivnega spomina. Skozi to analizo sem jih razdrobil na nivo primarnih oziroma osnovnih teorij, ki nam, združene skupaj, dajejo smiselno celoto pri razumevanju kolektivnega spomina. Svoji začetni raziskovalni vprašanji, kaj je kolektivni spomin in kakšni so koncepti znotraj pojma kolektivni spomin, sem raziskoval skozi celotno diplomsko delo s pomočjo več različnih avtorjev. Kolektivni spomin lahko torej definiramo kot skupek določenih družbenih elementov, ki tvorijo za družbo neko smiselno celoto, na podlagi katere se družba kolektivno identificira in na podlagi katere se gradi svoje odločitve za prihodnost. Gre torej za neko družbeno priučeno miselno formacijo, s katero posameznik operira, da lahko funkcionira v družbi. Različne skupine lahko tvorijo različne kolektivne spomine. Na podlagi teh različnih kolektivih zavedanj pride do različnih pojmovnih interpretacij zgodovine, sedanjosti in prihodnosti, ki nato postanejo politični boji za oblast in moč. Ta boj pa sproža definiranje, predvsem zgodovine, na način, kakor si ga zamišlja določena družbena skupina oziroma posameznik. Skozi analizo avtorjev sem prišel do spoznanja, da je s spominom, tako individualnim kot kolektivnim, relativno enostavno manipulirati. S tem spoznanjem se odpira popolnoma novo konceptualno polje, o katerem je potrebno razmišljati, iskati vzroke in razloge ter temeljito analizirati pojavljanje manipulacije s kolektivnim in individualnim spominom v družbi. Kajti različne definicije preteklosti vodijo v eskalacijo tenzij v sedanjosti, kar ima lahko tudi dolgoročne posledice, npr. spremembo družbene ureditve itd. Kolektivni spomin, vezan na skupino, je tudi stalno spreminjajoča se tvorba, ki je odvsina predvsem od prioritet posameznikov v skupini. Posamezniki namreč odločajo, kaj je tisto, kar je pomembno, česa naj se skupina spominja in čemu naj daje težo, kajti brez reprodukcije spominov spomin zbledi in ga tudi posamezniki oziroma posledično skupina pozabi. To že samo po sebi takoj poraja več vprašanj, kdo so tisti, ki odločajo o katerih spominih se bo govorilo in o katerih ne, kateri spomini so pomembni za določeno družbeno skupino in zakaj. Zato se odpira tudi vprašanje ideološkega boja, ki je prisotno ob kolektivnem spominjanju o stvareh in dogodkih, ki so se dogajali v preteklosti. Vsi ti našeti primeri pa zbujejo željo po naslavljanju in problematizaciji.

Drugo raziskovalno vprašanje, kakšni so koncepti znotraj kolektivnega spomina, je odprlo ogromno polj za razmišljanje in nakazalo, v katere vse strani je možno zamišljati pojem kolektivnega spomina. Najprej se je treba seveda vprašati, kaj je spomin, kako nastaja z

nevrološkega stališča, ki je osnova, da sploh lahko govorimo o tem pojmu. Že znotraj tega se nam odpre več procesov, ki se nezavedno dogajajo in nam omogočajo koncipiranje realnosti. Nato sem skozi različne koncepte, s katerimi sem se srečeval, dobil vpogled, kako široko polje je kolektivni spomin. Poleg tistih, ki skrbijo za najosnovnejšo produkcijo spominov posameznika, torej otroški spomin in spomin odraslega, seveda znotraj določenih družbenih skupin, so predvsem tisti kompleksnejši procesi; zgodovinski spomin in spomin v času in prostoru so tisti, ki zbujejo več zanimanja glede svojega produciranja in reproduciranja. Kot politologu se mi, kot že prej omenjeno, nemudoma postavlja vprašanje, kaj je tisto, kar konstruira zgodovinski spomin, katere so tiste strukture, ki z zgodovinskim spominom manipulirajo in zakaj je temu tako. Pomembna je tudi misel o zgodovinskem spominu in produkciji določenih simbolov in tradicij ki predstavlja temelj za formulacijo naroda kot entitete, ki obstaja v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Ta nacija se definira na prostoru, katerega zgodovinsko šteje za svojega, za tistega, ki ga smatrajo kot očetnjavo in ki jim pripada na podlagi zgodovinskih dejstev. Znotraj te očetnjave se »začetek časa« šteje od takrat, ko se je tja naselil prvi avtohtoni prebivalec oziroma prednik. Ponovno je relevanten pojem kolektivnega zavedanja časa, ki si ga ta družba šteje za začetek svoje zgodovine.

Svojo tezo »kolektivni spomin je inherentno povezan z individualnim spominom posameznika«, lahko na tem mestu potrdim, kajti individualni in kolektivni spomin sta neločljivo povezana, prepletajoča koncepta, oba moramo razumeti posamično, da ju lahko sestavimo v smiselno celoto, ko govorimo o konstrukciji in delovanju družbe ter posameznika. Na eni strani posameznik ne more obstajati brez skuine in skupnih kolektivnih spominov, na drugi strani pa ni posameznikov, ki ne bi tej skupini dajali forme in svoje individualne spomine prelivali v kolektivne. Tudi pri ostalih konceptih, ki se dotikajo kolektivnega spomina, se na vsakem koraku srečamo s tezo, da brez individulanega spomina ne moremo tvoriti kolektivnega in obratno. Lep primer je religija, kjer posamezniki skupno začutijo, ko svoje individualne spomine delijo v pričakovanju skupnega spomina, ki ga bodo začutili pri skupnem obredu. Prav tako je relevanten primer nacije, kjer se pri skupnem obredu slavljenja praznikov srečujejo ponosni občutki skupne pripadnosti, vseh pod eno zastavo in enim grbom, ki ga idealizirajo vsi, vsak na malenkostno drugačen način, a vseeno vsi delijo enake občutke in enak zgodovinski spomin, ki jim daje pripadnost tej skupini. Tezo torej izpeljujem iz poglobitnih spoznanj vsakega poglavja. Pri kateremkoli izmed obravnavaih konceptov znotraj tega širokega pojma sem se na koncu srečal z dejstvom, da mora posameznik imeti neko skupno identifikacijsko točko z nekim drugim posameznikom (torej

ima že izpolnjen pogoj za skupino), da lahko svoje spomine deli z ostalim pripadnikom ali pripadniki te skupine, v zameno pa posameznik dobi nazaj potrditev teh svojih spominov, obenem pa še nadgradnjo obstoječih spominov, ki jih prispevajo ostali pripadniki skupine.

Med raziskovanjem sem ugotovil tudi, da je slovenski jezik nerodno prevedel pojem »*La mémoire collective*«, kot je originalni naslov avtorjeve knjige. Več ostalih, slovenskih avtorjev opozarja, da je ta prevod slab in da bi se moral uporabljati pojem »memorije«, ki bi bolje definiral ta koncept. Na to najbolj opozarja dr. Taja Kramberger, ki je, sodeč po prebiranju ostalih slovenskih avtorjev, vodilna referenca za teoretizacijo kolektivnega spomina pri nas. Ta slovnična praznina pomeni, da se nam pravzaprav že v samem začetku branja literature odpira še eno polje raziskovanja, ki bi vključevalo in prepletalo tudi lingvistično komponento pri že tako obširnem in interdisciplinarnem konceptu.

6 Viri

1. Adler, M. J. in Van Doren, C. L. (1972). *How to read a Book*. New York: A Touchstone book, Simon & Schuster.
2. Anderson, B. (2007). *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
3. Črnič, A. (2001). Teorija in praksa definiranja religije. *Teorija in praksa*, 38(6), 1004–1016.
Dostopno prek <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip20016Crnic.PDF>
4. Debeljak, A. (2004). *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Sophia.
5. Fanon, F. (2010). *V suženjstvo zakleti*. Ljubljana: /*cf.
6. Halbwachs, M. (2001). *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
7. Južnič, S. (1989). *Politična kultura*. Maribor: Obzorja.
8. Južnič, S. (1993). *Identiteta*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
9. Jogan, M. in Broder, Ž. (2016). Samostojna Slovenija in kolektivni zgodovinski spomin. *Teorija in praksa*, 53(posebna številka), 90–111
Dostopno prek <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-DSWFFRG5/24a17a0a-eb71-48f6-8a7f-c34b8e32e5d8/PDF>
10. Kerševan, M. (1989). *Religija in slovenska kultura: ljudska religioznost, civilna religija in ateizem v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete: Partizanska knjiga.
11. Kertzer, D. I. (1988). *Ritual, politics and power*. London: Yale University Press.
12. Kramberger, T. (2009). *Memorija in spomin, zgodovinska antropologija kanonizirane recepcije, Študija primera revije Modra ptica. Bartol z Vidmarjem* (doktorska disertacija).
Dostopno prek <https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/doktorske/Kramberger-Taja.pdf>
13. Lukšič, A. (2002). Vloga države pri zagotavljanju nacionalnih interesov. *Teorija in praksa*, 39(6), 1017–1027.
Dostopno prek <http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20026Luksic.pdf>
14. Avineiri, S. in de-Shalit, A. (2004). *Komunitarizem in individualizem*. Ljubljana: Sophia
15. Lukšič, I. (2015). Doktrinarna konstrukcija Slovenije do leta 1914. *Teorija in praksa*, 52(4), 707-742.
Dostopno prek http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/TiP2015_4_Luksic.pdf

16. Ule Nastran, M. (2000). *Sodobne identitete – v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
17. Olick, J. K. (2007). *The politics of regret: On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York: Routledge.
18. Pušnik, M. (1999). Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo. *Teorija in praksa*, 36(5), 796–808.
Dostopno prek <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip19995Pusnik.PDF>
19. Starc, G. (2003). Maurice Halbwachs: Kolektivni spomin. *Družboslovne razprave*, XIX, 42.
Dostopno prek <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr42starc.PDF>
20. Šešok S. (2006). Spomin – kaj je to in kako deluje? *Zdravstveni vestnik*. 75: str. 101–104.
Dostopno prek <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-X1QBTWWW/0eef41f3-7e48-46db-ae5f-99a307ff2cd7/PDF>
21. Žagar M. (2003). Tradicionalne kolektivne identitete v Evropi, oblikovanje skupnih evropskih identitet in reforma Evropske unije. V *Prihodnost Evropske unije*, ur. Slavko Gaber, Zlatko Šabič in Mitja Žagar, 124–144. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.